

XVII. ve XVIII. YÜZYILLARDA BALIKESİR'DE EKMEKÇİ ESNAFI

*Serdar GENÇ**

ÖZET

Bu çalışmada, temel gıda maddelerinden olan ekmeğ ve onun imalinden sorumlu ekmeğçi esnafı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Osmanlı taşrasında yer alan Balıkesir'de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, ekmeğçi esnafının teşkilatlanması, kendi içinde yaşanan sorunlar ve denetleme mekanizması ele alınacaktır. Ayrıca Balıkesir'deki ekmeğ fırınları, imal edilen ekmeğ çeşitleri, ekmeğın gramaj ve fiyatları ile toplumsal yaşantı içerisinde ekmeğçi esnafının durumunu ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Esnaf, Balıkesir, Ekmeğçi Esnafı, Ekmeğ.

ABSTRACT

Baker Guilds in Balıkesir: In the 17th and 18th Centuries

In this study, one of the staple foods-bread, and baker guilds that are responsible for the production of bread are going to be emphasized. In this point of view, in Balıkesir-situated in Ottoman provinces-organization of baker guilds, problems occurred then and control mechanism in 17th and 18th centuries are going to be discussed. Furthermore, the bakeries in Balıkesir, the kinds of bread produced, weight and prices of bread and the situation of baker guilds in the social life are aimed to be introduced in this study.

Key Words: Guilds, Balıkesir, Baker Guilds, Bread.

* Araş. Gör.; Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde ekmeğin imalinden ve halka ulaştırılmasından sorumlu ekmekçi esnafı toplumsal hayatta önemli bir yere sahip olmuştur. Ekmek, temel tüketim maddeleri arasında yer aldığından halka makul fiyatlarla ekmek temini hükümet için hayati bir meseleydi. Bu nedenle devlet, ekmek imalini kontrol altında tutmuş ve belirlediği standartların uygulanmasını sağlayıp olası aksamaların önüne geçebilmek için kanunnameler aracılığı ile uyulması gerekli olan kuralları yinelemiştir¹. Bunun yanında veziriâzamın en önemli görevlerinden biri de İstanbul'da her hafta teftişe çıkarak tahıl stoklarını, fırınları ve ekmek fiyatları ile kalitesini denetlemek olmuştur. Hatta bazen ekmekçi esnafı bizzat padişah tarafından kontrol edilmiş ve eksiklikleri görülen fırıncılar cezalandırılmıştır. Öyle ki bu cezalandırmalar bazen idamla bile sonuçlanabilmiştir (İnalcık, 1994: 118)². Çünkü Osmanlı Devleti'nde halkın ekmek ihtiyacının karşılanamaması hoşnutsuzluk sebebi olacağından halk arasında hoşnutsuzluk yaratmak saltanatın altını oymakla bir tutulmuştur. Bu yüzden sultan halka, onların günlük ekmeklerini kendine kaygı edindiğini göstermek zorundaydı (İnalcık, 2000: 227). Sadece başkent İstanbul'da değil diğer yerleşim yerlerinde de ekmek ihtiyacını temin önemliydi. Bu sebeple İstanbul dışında bir yerleşim yeri olan Balıkesir'deki ekmekçi esnafının incelenmesi, taşrada esnafın yapılanması ve özellikle de fırıncılarla ilgili önemli açılımlar sağlayacaktır.

Bu çalışmada; XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir'de ekmeğin imali, çeşitleri ve fiyatları, ekmekçi esnafının işleyişi, ortaya çıkan sorunlar ile esnafın denetimi üzerinde durulacaktır. Konu ile ilgili temel kaynağımız

¹ Esnaf kanunnameleri için bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I Kanunname-i İhtisâb-ı İstanbul-el mahruse", *Tarih Vesikaları*, I/5 (1941- 1942), s. 326- 340; "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar II Kanunname-i İhtisâb-ı Bursa", *Tarih Vesikaları*, II/7 (1942- 1943), s. 15-40; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, (Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan), I, TTK, Ankara 1990, s. 308-323; "İstanbul İhtisab Kanunu", *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1995, s. 19-37; *Kanunname-i İhtisab-ı Bursa*, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara 1998.

² 1788 yılında İstanbul'da ekmekçilerin pişirdiği ekmeğin siyah ve kötü olması nedeni ile birkaç ekmekçi idam edilmiştir. "... ve yine mâh-ı mezbûrun yirminci günü etmekciyân tâ'ifesinden ba'zıları tabh eyledikleri nân-ı azizi gayet siyâh ve mel'anetleri zâhir oldukta birkaç Arnavud tâ'ifelerini boğup ve Darbhâne-başı'nda olan nizâm ustasını bir gün koltuklarından asup ertesi gün belinden asup bu minval üzere katl olunup..." Bkz.: *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, Haz. Feridun M. Emecen, İstanbul 2003.

Balıkesir Şer'iyeye Sicilleridir. Sicillerde yer alan narh listeleri³, esnafın denetimine dair kayıtlar ve ekmekçi esnafına ait muhalefat kayıtları ekmekçilerin sosyo-ekonomik yapı içerisindeki yerlerini ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Konunun işlenişi açısından dönem olarak XVII. ve XVIII. yüzyıllar esas alınmakla birlikte XIX. yüzyılın başlarına ait Şer'iyeye Sicillerinden de yararlanılmıştır.

Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı ve Fırımlar

Osmanlı dönemindeki ekmekçi esnafına dair yapılan çalışmalar, başkent olması itibarıyla genellikle İstanbul odaklı olmuştur⁴. Bu çerçevede, Osmanlı taşrasında yer alan Balıkesir'de esnafın teşkilatlanması, narhın uygulanması ve özellikle de ekmekçi esnafına dair çalışmalar oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır⁵.

Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilatlanmasında her esnaf birliğinin başında bir kethüda bulunmaktadır. XVIII. yüzyıldan itibaren esnaf şeyhlerinin yerini alan kethüda, ilgili meslek kolunun mensupları tarafından seçilmekteydi (Kal'a, 1995). Bu dönemde bir anlamda kethüdanın yardımcı olarak hemen her esnaf örgütünde bulunan görevli yiğitbaşdır (Genç, 2002: 297). XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir'deki bazı esnaf birliklerinin yiğitbaşına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Fakat Balıkesir Şer'iyeye

³ Narh, bir mal ya da hizmet için ilgili resmi makamların tespit ettiği fiyattır. Konuyla ilgili bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu (Haz.), *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983; Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, Ankara 1982.

⁴ İstanbul'daki ekmekçi esnafı hakkında bkz.: Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırımları*, TVYY, İstanbul 2001; "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İstanbul Değirmenci ve Fırıncı Esnafının Nizamları", *TDAD*, Sy: 81, 1992, s. 111-122; İklil Erefe, *Bread and Provisioning in the Ottoman Empire: 1750-1860*, Bilkent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997; M. Lynne Şaşmazer, "Policing Bread Price and Production in Ottoman Istanbul 1793-1807", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 24/1 (Spring 2000), pp. 21-40, Onur Yıldırım, "Bread and Empire: The Workings of Grain Provisioning in Istanbul During the Eighteenth Century", *ERC Working Papers in Economics*, 01/04, May 2002, pp. 1-26.

⁵ Bkz.: Kamil Su, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı*, İstanbul 1937; Aynur Ünlüyol, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 1995; M. Murat Öntuğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2004; Mücteba İlgürel, "1116-1119/ 1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesir'e Ait Narh Düzenlemeleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIII, 2003, s. 11-21.

Sicillerinde ekmekçi esnafına bir yiğitbaşı görevlendirildiğine dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak Kasım 1689'da Balıkesir'deki ekmekçi esnafından sorumlu olmak üzere El-Hac Ahmet Ağa ekmekçilere “baş” tayin edilmiştir⁶. Ekmekçi esnafının Ahmed Ağa'nın sözüne muhalefet etmeyeceklerini taahhüt etmeleri onun ekmekçilerin en yetkili kişisi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır (Balıkesir Şer'îye Sicili, nr. 706: 96a)⁷.

İncelediğimiz dönemde Balıkesir'deki ekmekçiler, şirûgan yağcılar ve börekçiler şehrin muhtelif semtlerinde bulunurken diğer esnaf birliklerinin ayrı birer çarşıya sahip oldukları görülmektedir (Su, 1937: 38). Temel gıda maddesi olan ekmeği imal etmeleri itibarıyla ekmekçi esnafı kentsel örgütlenme içinde diğer esnaflardan ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Zira Balıkesir'deki ekmekçi esnafının hem mahalle aralarında hem de çarşı içinde örgütlenmiş olması bunun bir göstergesidir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir'deki ekmekçi ve fırınların sayısını değerlendirirken bazı hususların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Çünkü şehirlerdeki ekmekçi esnafı ile şehir nüfusu ve şehrin sosyo-ekonomik durumu arasında bir bağlantı söz konusudur⁸. Bu nedenle, Balıkesir'deki ekmekçi esnafının sayısal durumunu ortaya koyarken şehirde nüfusun yaklaşık 7-9 bin arasında olduğunu⁹ ve ekmeği fırınlardan satın almayan ailelerin de bulunduğunu belirtmek gerekir.

Balıkesir'de yönetim, nüfusun ekmeğin ihtiyacını karşılamak amacıyla zaman zaman ekmekçiler tayin etmiş ve bunlar Şer'îye Sicillerine kaydedilmiştir. Bu tayinleri incelediğimizde kazada ekmekçilik yapan esnafın sayısında birtakım değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. Ekmekçi tayinlerine XVII. yüzyılda daha sık rastlanmakla birlikte XVIII. yüzyılda bu tayinlerle ilgili kayıtlar yok denecek kadar azdır. Örneğin, 1615 yılı Ramazan ayında ekmekçilik yapmak üzere dokuz kişi tayin edilmiş ve kısa bir süre sonra yapılan düzenleme ile şehirdeki ekmekçi esnafının sayısı sekiz

⁶ “... selef-ül zikr etmekçilere El-Hac Ahmed Ağa baş ta'yîn olunub ...” *Balıkesir Şer'îye Sicili*, nr: 706/96a.

⁷ Bundan sonra Balıkesir Şer'îye Sicili BŞS olarak kullanılacaktır.

⁸ İnalçık, Beypazarı'nda 10 fırın ustasına izin verilirken, İstanbul'da 150 ustaya izin verildiğini belirterek nüfus ve ekmekçiler arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Bkz.: Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 59.

⁹ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler kitabında yer alan Tablo-1'de XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarını kullanarak Balıkesir'in 7000-9000 nüfusa sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki ilk resmi nüfus sayımı olan 1831 yılı sayımında Balıkesir'in toplam nüfusu 8405 olarak yer almaktadır. Bkz.: Suraiya Faroqhi, (Çev.) Neyyir Kalaycıoğlu, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, 3. Baskı, İstanbul: TVYY, 2000; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, TVYY, İstanbul: 2003.

olarak belirlenmiştir (BŞS, 694: 125a; 126b). XVII. yüzyılın ikinci yarısında, 1689 yılı Mayıs'ında, Salâhaddîn mahallesinden Süleyman ibn Halil ve Karaoğlan mahallesinden Yahya ibn Abdülkâdir ekmekçi olarak tayin edilmişlerdir (BŞS, nr. 706: 96a). Bu tayinden kısa bir süre sonra aynı yılın Kasım ayında yeniden ekmekçi tayini yapılmıştır. Tahta kal'a fırınına Mehmed Beşe ibn Ali, Cami önü fırınına Hacı İbrahim Beşe, Ali Kadı fırınına Ahmed Ağa ve Çuka Kapısı fırınına İbrahim Beşe ibn Halil ekmekçi olarak kaydedilmiştir (BŞS, nr. 706: 96a). 1690 yılında ise Veli oğlu El-Hac Hasan, İsmail Beşe ve Papas oğlu adındaki kişiler ekmekçi olarak tayin edilmişlerdir (BŞS, nr. 706: 96b).

XVIII. yüzyılda, 1713/1714 yılında, Balıkesir'de Ahmed Beşe, Çolu Ahmed, Çunu(?) Mehmed Beşe, Kadızâde, Hüseyin ve Ömer Ağa olmak üzere altı ekmekçi esnafının bulunduğu tespit edilmiştir (BŞS, nr. 715: 93a). Yüzyılın başındaki bu durumun yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira 1787 yılı Şubat ayında Balıkesir'de beş adet, Mayıs'ta ise altı adet ekmekçi dükkanı bulunduğu kaydedilmiştir (BŞS, nr. 736: 25b; 61b). Bu bağlamda XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir'de halkın ekmek ihtiyacını ortalama olarak beş altı fırın karşılamıştır. Bunlardan başka Hacı İsmail mahallesinde, Yeşilli Camii karşısında¹⁰ ve Hacı Gaybi mahallesinde fırınların olduğu tespit edilebilmiştir (BŞS, nr. 736: 56b; 724: 49b).

Balıkesir'deki ekmekçi esnafı arasında yalnızca Müslümanlar değil, gayrimüslimler de yer almıştır. Daha 1615 yılındaki ekmekçi tayininde "Aleksi zımmi" ekmekçiler arasında belirtilmiştir (BŞS, nr. 694: 125a) Hatta bazı zamanlarda gayrimüslimler ortak olarak fırın işletebilmişlerdir. Örneğin, 1632 yılında Panayod ve Yani ortaklık üzere ekmekçi olmak istediklerini kaydettirmişlerdir (BŞS, nr. 699: 48a). Öte yandan müslüman olmuş Ermeni ve Rum asıllı ekmekçilere de rastlanmaktadır¹¹. Yine XVIII. yüzyıldaki muhalefat kayıtları arasında gayrimüslim dört ekmekçi bulunmaktadır. Bu çerçevede Balıkesir'deki gayrimüslim ekmekçilerin genellikle Ermeni ve Rum olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ekmek, Fiyatlar ve Kontrol

Balıkesir'de imal edilen ekmeğin çeşitlerini, gramajını ve fiyatını şer'îye sicillerinde yer alan narh listelerinden takip etmemiz mümkündür. Daha önce belirttiğimiz üzere narh, bir mal ya da hizmet için ilgili resmî

¹⁰ "...medine-i Balıkesri sükunda Yeşilli camii şerifi karşısında etmekçilik işleyen Kosta veledi Yorgi..." BŞS, nr: 740/47b.

¹¹ "Ermeniden müslüman olan Mustafa ibn Abdullah nâm kimesne ekmekçilikten hüsn-i ihtiyârıyla fâriğ olduğu..."; "Rum Ali etmekçi ta'yîn olmağla kayd ..." BŞS, nr: 694/126b; 703/61a.

makamlar tarafından tespit edilen fiyatlardır (Kütükoğlu, 1983). Balıkesir’de narh, kadının huzurunda âyan, ulemâ ve esnaf temsilcilerinin ittifakı ile belirlenmiştir (BŞS, nr. 729: 36b; 734: 18a).

Narh listelerinin incelenmesi sonucu, Balıkesir’de ekmeğin nân-ı aziz, nân-ı harcî, nân-ı has ve nân-ı hasdan gayrı gibi çeşitlerinin olduğu tespit edilmiştir. Nân-ı aziz, buğday ve diğer hububat unundan yapılan gıda maddesi yani ekmeğin yerine kullanılır bir tabirdir (Pakalın, 1993: 653). Bundan dolayı narh kayıtlarında ekmeğin, genellikle nân, veya nân-ı aziz olarak belirtilmiştir. Narh kayıtlarında tespit edilen ekmeğin çeşitlerinden nân-ı harcî, fodula unu denilen düşük kaliteli undan imal edilmiştir (Bilgin, 2003: 45). Nitekim 1762 yılına ait narhta, nân-ı azizin 75 dirhemi bir akçe iken nân-ı harcînin (harcî nân) 100 dirhemi bir akçedir (BŞS, nr. 729: 36b). Fiyatları aynı olmasına rağmen iki ekmeğin arasında gramaj farkının bulunması nân-ı harcînin daha düşük kalitede olduğunu göstermektedir. Bir diğer ekmeğin çeşidi olan nân-ı has, has un veya ikinci kalitedeki meyane unundan yapılan bir ekmeğindir (Bilgin, 2000).

Ekmeğin çeşitlerinin yanında bir diğer husus ekmeğin gramajı ile ilgilidir. Ekmeğe verilen narhta birim olarak gramajda dirhem ve kıyye, fiyatlarda ise akçe ve pare kullanılmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir’de ekmeğin gramajında ve fiyatlarında meydana gelen değişimi ortaya koyabilmek için döneme ait narh kayıtlarının incelenmesi ile bir grafik oluşturulmuştur. (Grafik:1) Grafikte, ekmeğin gramajı için dirhem, fiyatı için akçe esas alınmıştır. Bu doğrultuda, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir’de ekmeğin gramajının sabit kalmadığı görülmektedir. Gramajdaki değişkenliğin XVII. yüzyılın sonlarından itibaren daha fazla olduğu fark edilmektedir. İki yüz yıllık süreç içerisinde Balıkesir’de ekmeğin gramajının en düşük olduğu dönemler; 1662-63, 1763-1767 ve 1774 yılları olmuştur. Bu yıllarda ekmeğin gramajı 50 dirheme kadar düşmüştür. En yüksek olduğu zaman ise gramaj 400 dirhemdir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ekmeğin fiyatında meydana gelen değişimleri yüzyıl olarak incelemekte fayda vardır. XVII. yüzyılda, ekmeğin fiyatındaki değişim 1667 ve 1688/89 yıllarında meydana gelmiştir. Bu dönemde ekmeğin bir pare yani beş akçeye yükselmiştir¹². Bu dönem haricinde yüzyıl boyunca ekmeğin fiyatı bir akçe olmuştur. XVIII. yüzyılda, özellikle yüzyılın sonlarına doğru, fiyatlarda bir değişkenlik gözlenmektedir. Örneğin, 1798 yılında 110 dirhemlik ekmeğin 3 akçe iken 1800 yılında 120 dirhemlik ekmeğin 6 akçeye yükselmiştir (Grafik: 1). Yine 1774 yılında ekmeğin iki yüz yıllık süreçteki en düşük gramajı görerek 50 dirheme düşmüş

¹² XVII. yüzyılın ikinci yarısında Balıkesir Şer’iye Sicilindeki “ altmış pare bir guruş ve üç yüz akçe bir guruş olmak üzere verilen narhtır” kaydı esas alınmıştır. BŞS, nr. 706/96a.

fakat fiyatı sabit kalmıştır. Bu durum piyasadaki hububat fiyatları ile yakından ilgilidir. Çünkü hububat fiyatlarının düşük olduğu zaman ekmeğin gramajı yükseltilmekte, hububat fiyatlarının artmasıyla gramajı düşürülmektedir (Aynural, 1992). Şüphesiz ki XVIII. yüzyılın ikinci yarısında savaşların devam etmesi ve bu dönemde Balıkesir ve Edremit'te yer yer çekirge istilalarının meydana gelmesi hububat üretimindeki düşüşte ve hububat darlığında etkili olmuştur (Genç, 2005).

Osmanlı Devleti'nde esnaflar, imal ettikleri maddelerin kalitesi ve standartları hususunda verilen narhı esas almak zorunda idiler. Pazar ve dolayısıyla da esnaf, muhtesib tarafından denetlenmiştir. Balıkesir'de XVII. yüzyılda daha sık olarak rastlanılan bu denetimler de muhtesib tarafından gerçekleştirilmiştir. Denetlemeler sırasında Balıkesir'deki bazı esnafların narha aykırı üretim ve satış yaptıkları tespit edilmiş, daha sonra muhtesibin talebi ile bu kişilerin durumları kadıya intikal ettirilmiştir (BŞS, nr. 693: 111a; 116a). Bu esnaflar arasında ekmeçiler de bulunmaktadır. Ekmeççi esnafı ile ilgili karşılaşılan sorunların büyük bir kısmı ekmeğin gramajındaki eksiklikten kaynaklanmıştır. XVII. yüzyılda gramajdaki eksiklikler 5 ila 45 dirhem arasında değişmiştir¹³. Örneğin, 1604 senesi Nisan ayında muhtesib Mehmed'in yaptığı denetimlerde, Maden'in imal ettiği bir akçelik ekmeğin 45 dirhem noksan olduğu görülmüştür¹⁴ (BŞS, nr. 693: 116a). Bazen de ekmeğin iyi pişmemesi nedeniyle ekmeğin çığ ve hamur kalmıştır (BŞS, nr. 693: 111a). Esnafın denetiminde imalathanelerin temizlik şartları ile kullanılan malzemelere de dikkat edilmiştir. Örneğin, yapılan denetlemelerde, Ahmed'in temizlik şartlarına dikkat etmediği ve ekmeğin yoğrulması sırasında suyun bulunduğu kazanında kül ve toprak olduğu tespit edilmiştir (BŞS, 693: 84a). Ayrıca kullanılan unun kalitesinden kaynaklanan bazı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Çünkü ekmeçilerden bazılarının buğday ununa bakla ve burçak unu karıştırmaları ekmeğin yenmeyecek derecede siyah olmasına neden olmuştur (BŞS, nr. 693: 105a).

Osmanlı Devleti'nde, narha aykırı olarak gramajda meydana gelen % 5 oranındaki sapmalar beşerî bir yanılma olarak görülüp ekmeççi esnafına herhangi bir ceza uygulanmaz ancak sapmalar bu oranı aştığı zaman ekmeççiler ikaz edilirdi. Eğer narha aykırı tutumlar tekrar eder ve sapma yüksek oranlarda olursa ceza uygulanmaya başlanırdı (Genç, 2002: 298-299). Bu cezalar genellikle Müslüman fırıncılara kale hapsi, gayrimüslim

¹³ “Habbaz Ahmed'in nânı meclis-i şer' de vezn olundıkda 12 dirhem noksanı zuhûr idüp...”, “Habbaz Hacı Mustafa'nın bir akçe etmeği meclis-i şer' de vezn olundıkda 10 dirhem noksan olduğu....” BŞS, nr: 693/84a; 91b.

¹⁴ “Habbaz Maden'in işlediği etmek iki akçelikde 100 dirhem bir akçe narhı üzere 45 dirhem noksan zuhûr idüb muhtesib Mehmed talebiyle kayd-ı sicil olındı fi evâsıt-ı Zilkâde 1012” BŞS, nr: 693/116a.

fıncılara kürek cezası şeklinde uygulanmıştır. Ancak uyarıları dikkate almayan fıncılar idamla da cezalandırılmıştır (Aynural, 2001: 136-137).

Balıkesir’de ekmeğin narh ile belirlenen gramajının yaklaşık 175 dirhem olduğu bir dönemde, ekmekte 45 dirhem noksanlık tespit edilmiş olması, sapma oranının % 26'lara vardığını göstermektedir. Fakat ihmallerine karşın Balıkesir’deki ekmekçi esnafına ceza uygulanmamıştır. Örneğin, 1604 yılında hakkındaki şikâyetler dolayısıyla ekmekçi esnafından El-Hac Ali’nin durumu mahkemeye yansımış ve mahkemede imal ettiği ekmeğin siyah ve çiğ olduğu görülmüştür. Hatta ekmeğe bakla ve burçak unu karıştırdığına dair iddialar da ortaya atılmıştır. Yapılan denetlemede Ali’nin dükkanında birkaç yük bakla, tarhana ve nohut bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine ceza olarak Ali’nin ekmekçilikten uzaklaştırılması gündeme gelmesine rağmen halkın ihtiyacı nedeni ile Ali bir daha bu tür davranışlarda bulunmaması hususunda sadece ikaz edilmiştir (BŞS, nr. 693: 105a). Ancak öte yandan Edremit kazasında yapılan bir denetlemede, Yusuf adında bir fıncının imal ettiği ekmeğin 45 dirhem noksan olduğu tespit edilmiş ve ceza olarak Yusuf’un fırını kapatılmıştır (Yetkin, 1957: 7).

Ekmekçi Esnafı Görevini Bırakıyor

XVII. yüzyılda Balıkesir’de ekmekçilerle ilgili önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1615 yılı Ramazan ayında Balıkesir’de; Nasuh, İbrahim Kethüda, Veli, Aleksi zımmi, Kulu Mehmed, Kadı, Seyfullah Çelebi ve Muslihiddîn olmak üzere dokuz kişi ekmekçi tayin edilmiştir (BŞS, nr. 694: 125a). Ancak kısa bir süre içinde bu ekmekçilerden bazıları kendi istekleri ile ekmekçilikten ayrılmışlardır. Sicillerde iki kişinin feragat kaydı yer almasına rağmen bu rakamın daha fazla olması muhtemeldir¹⁵. Çünkü sicildeki “zıkr olunan esâmîden mâadası etmekçilikten feragat etmişlerdir” kaydından sonra kazada ekmek imalinde bir sıkıntının ortaya çıkmasını önlemek için yeniden ekmekçi tayini yapılmış ve bunlar arasında daha önceki ekmekçilerden sadece üç kişi yer almıştır (BŞS, nr. 694: 126b). Böylelikle sekiz kişi ekmekçi olarak tayin olunmuştur. Fakat daha sonra yapılan denetlemelerde imal ettikleri ekmeğin gramajındaki eksiklikler nedeni ile bu ekmekçilerin bir kısmı hakkında soruşturma açıldığı tespit edilmiştir (BŞS, nr. 694: 127b).

Balıkesir’deki ekmekçi esnafının yönetim ile ilişkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Özellikle sefer zamanlarında bu ilişki daha belirginleşmiştir. Çünkü orduya katılmak üzere Balıkesir’den ve çevre

¹⁵ “Ermeniden müslüman olan Mustafa ibn Abdullah nâm kimesne ekmekçilikten hüsn-i ihtiyârıyla fâriğ olduğu kayd”, Muslihiddîn etmekçiliğe feragat iylediği kayd” BŞS, nr. 694/126b.

sancaklardan yola çıkan askerlerin günlük ihtiyacı olan ekmek, kazadaki fırıncılar tarafından temin edilmiştir (BŞS, nr. 725: 23b). Bunun yanında zaman zaman kazayı ziyaret eden ya da vazife gereği kazada bulunan görevlilerin de ekmek ihtiyaçları yine kazadaki ekmekçilerden sağlanmıştır (BŞS, nr. 734: 10a; 736: 35b; 738: 40b) Bunun karşılığı olarak ekmekçi esnafına belirli miktarda ücret ödenmiştir¹⁶.

Ekmekçi esnafının yükümlülüklerinden bir diğeri panayır zamanında alınan harçlarla ilgilidir. Her yıl kurulmakta olan Hacı İsa panayırında (Su, 1937) esnafa narh verilmesi dolayısıyla esnaftan panayır harcı adı altında belirli miktarda ücret alınmıştır¹⁷. Kayıtlarda XIX. Yüzyılın başlarından itibaren yer alan bu uygulama çerçevesinde ekmekçi esnafının ödediği harç 170 kuruştur (BŞS, nr. 740: 1a).

Toplumsal Hayatta Ekmekçi Esnafı

Şer'îye Sicilleri üzerinde yapılan çalışmalarda Balıkesir'de ekmekçilik yapan beş kişinin muhalefat kaydı tespit edilmiştir. Bunların üçü Yanya'dan, biri Midilli'den diğeri Karaman'dandır. Bu ekmekçilerin dördü Gayri müslim biri ise Müslüman'dır. Karaman'dan gelen Abdullah Beşe bin Abdurrahim'in değirmeni ile ekmekçi dükkanı vardır ancak diğerlerinin dükkanı bulunmamaktadır (BŞS, nr. 723: 4b1). Ayrıca gayrimüslim ekmekçilerin varislerinin de bulunmamasından bazılarının fırınlarda ücretli işçi olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Midillili olan Panula'nın muhalefat kaydında Hacı Ali Ağa'nın ekmekçi dükkanında kaldığı belirtilmektedir¹⁸.

Balıkesir'de ekmekçilik yaparken ölen bu kişilerin muhalefat kayıtlarında geride herhangi bir varislerinin bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle, kişilerin terekeleri beytü'l-mala kalmıştır. Beytü'l-mal Emîni'nin kontrolünde emval ve eşyaları bir imam tarafından sayılarak deftere kaydedilmiştir. Daha sonra bunlar dellal aracılığıyla Balıkesir çarşısında satılmış ve elde edilen nakit para ile kişilerin borçları ve diğer masrafları ödenmiştir. Geriye kalan miktar da beytü'l-mal hissesine kaydedilmiştir.

¹⁶ “Etmekçi esnafının Aydın muhassılına ve Mahmud Ağa'ya muhalefat mübaşirine ve sâir mübaşirine virdikleri nân-ı aziz 6480 aded dakik 188 kıyye... 150 guruş” BŞS, nr. 734/10a.

¹⁷ “Beher sene panayırda verilen narh-ı cariden alınan harc beyân olunur. Yağciyân 300, habbazân 170, bakkalân 100, kasabân 100, bahçivaân 120, hoşabçiyân 20, temirciyân 20” BŞS, nr. 740/1a.

¹⁸ “Fi'l-asl cezire-yi Midilliden ...kapu mahallesinden olup Medine-yi Balıkesri mahallâtından Hacı Gaybi mahallesinde vâkı Hacı Ali Ağanın etmekçi dükkanında misafiret vech üzere sakin iken bundan akdem helâk olan (?) veledi Panula nam zımminin ...” BŞS, nr. 727/49b.

Muhallefat kayıtlarında yer alan eşyalar, ekmekçilerin sosyo-ekonomik durumlarını ve fırınlarda kullanılan malzemeleri ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Fakat kayıtların bazılarında ekmekçilerden kalan eşyalar ayrıntılı olarak belirtilirken bazılarında sadece “hırdavat” olarak yazılmıştır. Muhallefat kayıtlarındaki malzemelere baktığımızda ekmeğin yoğrulması için gerekli tencereler ve lengerler¹⁹ ile pişirme işleminde kullanılan tavaların sayısı oldukça fazladır. Ayrıca hamurun gramajını ayarlayabilmek için gereken terazi de kalan malzemeler arasındadır. Öte yandan ekmeğin ham maddesi olan buğday ve un ile az miktarda arpa ve çavdara rastlanmaktadır²⁰.

Muhallefat kayıtlarında bir diğer husus borçlar kısmıdır. Ekmekçi esnafına borçlananların büyük bir kısmını çarşıdaki esnaf oluşturmaktadır. Örneğin, muhtab arastası civarında ekmekçilik yapan Kosta'ya borcu olanlar arasında muhtab esnafı ile hoşafçılar yer almaktadır²¹. Öte yandan ekmekçilerin de borçlu olduğu kişiler vardır. Bunlar arasında buğdayı öğüttükleri değirmencileri görmek mümkündür (BŞS, nr. 740: 15b).

Bunlardan başka XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Balıkesir'deki ekmekçi esnafını etkileyen önemli bir olay meydana gelmiştir. 1788-89 yıllarında Balıkesir'de Kanlı-zâde Halil adlı kişi âyânlık iddiasıyla ortaya çıkmış ve halka yoğun baskılar uygulamıştır. Halil, kazadaki fırıncı esnafını kendi denetimine almak için yandaşları ile birlikte hareket ederek ekmekçi fırınlarını ele geçirmiş ve sahiplerini de görevlerinden uzaklaştırmıştır. Daha sonra bu fırınlara yandaşlarından ekmekçiler tayin etmiştir. Ayrıca ekmeğin gramajına da müdahale edilerek belirledikleri ağırlık üzerinden imali sağlanmıştır (İlgürel, 1972).

Sonuç olarak, Osmanlı toplumsal yaşamında önemli bir yere sahip olan ekmekçi esnafının XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir'deki teşkilatlanmaları, karşılaştıkları sorunlar, denetimler ve fiyatlar hususunda bir deneme ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Balıkesir'de ortalama olarak beş altı ekmek fırınının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu fırınlarda ekmekçilik yapmak üzere zaman zaman ekmekçi tayinleri yapılmıştır. İki yüz yıllık süreçte ekmeğin gramajında değişimler meydana gelirken fiyatlardaki değişim daha çok XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kendini hissettirmiştir. Muhtesib tarafından yapılan

¹⁹ Lenger, yayvan ve kenarları geniş büyük bakır kap. Bkz.: <http://www.tdk.org.tr/sozluk>.

²⁰ Yorgi'nin muhallefat kaydında 100 kile un ve 13 kile 1 şinik buğday bulunmaktadır. Kosta'nın muhallefat kaydında ise 76 kile buğday kaydolunmuştur. BŞS, nr: 733/2b; nr: 740/15b.

²¹ “...hoşabçı Kadri, hoşabçı Halil, hoşabçı Abdülkerim ve hoşabçı zimmî...” BŞS, nr: 740/15b.

denetimlerde bazı ekmekçilerin narh ile belirlenen standartlara uymaması özellikle ekmeğin gramajı hususunda çeşitli sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Narha aykırı davranan ekmekçi esnafına herhangi bir ceza verilmemiş esnaf sadece ikaz edilmiştir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

Balıkesir Şer'iyeye Sicilleri (BŞS), Ankara Milli Kütüphane.

Nr: 693, 694, 699, 706, 715, 723, 724, 725, 727, 729, 730, 734, 736, 738, 740.

II. Kitaplar ve Makaleler

Aynural, S. (1992). "XVII. ve XIX. Yüzyıllarda İstanbul Değirmenci ve Fırıncı Esnafının Nizamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sy.: 81.

Aynural, S. (2001). *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)*, TVYY, İstanbul.

Bilgin, A. (2000). *Osmanlı Sarayının İâşesi (1489-1650)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Bilgin, A. (2003). "Seçkin Mekanda Seçkin Damaklar: Osmanlı Sarayında Beslenme Alışkanlıkları (15.-17. Yüzyıl)", *Yemek Kitabı Tarih-Halkbilimi-Edebiyat*, Haz. M. Sabri Koz, İstanbul, s. 35-75.

Genç, M. (2002). "Osmanlı Devleti ve Esnaf", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, s. 293-307.

Genç, S. (2005). *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karesi Sancağında Hububat Üretimi, Ticareti ve İstanbul'un İâşesine Katkısı*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

İlgürel, M. (1972). "Balıkesir'de Âyânlık Mücadelesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sy: 3, İstanbul, s. 63-74.

İnalcık, H. (1994) "İâşe Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, s. 116-119.

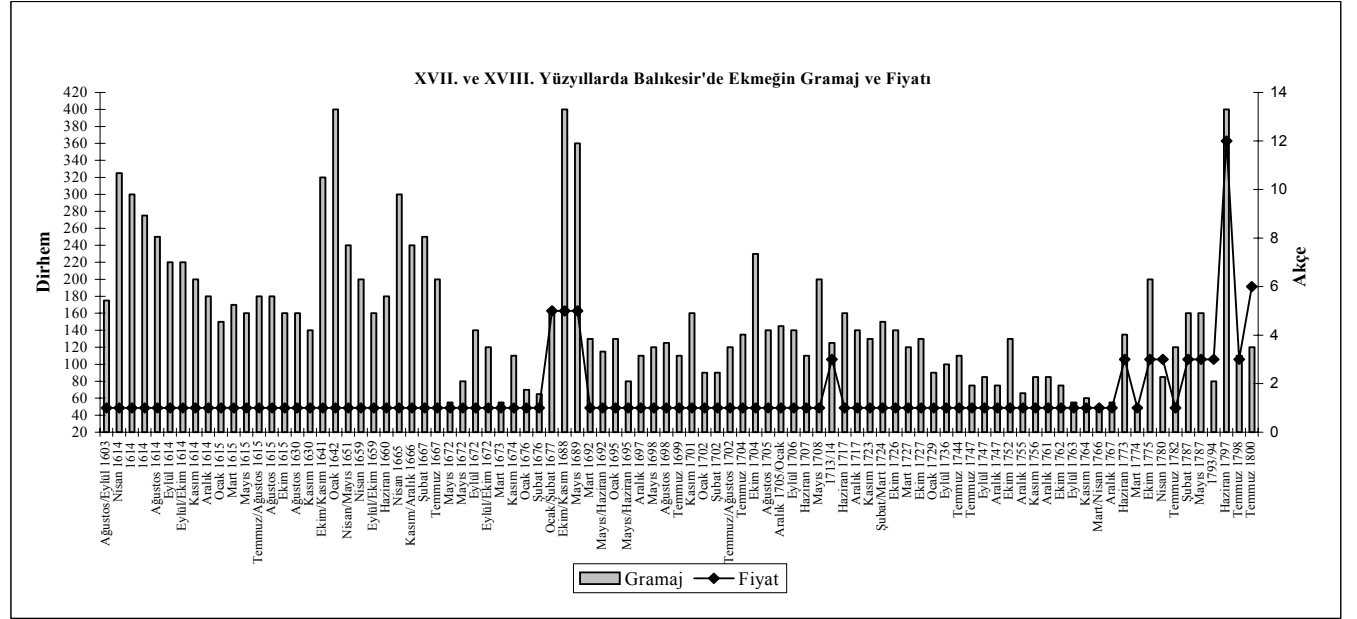
İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, İstanbul.

Kal'a, A. (1995). "Esnaf", *DİA*, XI, İstanbul, s. 423-430.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul.

Su, K. (1937). *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı*, İstanbul.

Yetkin, G. (1957). *Kuruluşundan Bugüne Kadar Edremit'de Olup Bitenler*, Balıkesir.

Grafik 1. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmeğin Gramaj ve Fiyatı

Kaynak: BŞS, nr. 693, 694, 697, 699, 701, 702, 703, 705, 706, 707, 709, 710, 712, 713, 714, 715, 716, 719, 721, 722, 723, 724, 725, 727, 728, 729, 730, 731, 733, 734, 736, 737, 738.